

УДК 338:124

ТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «КРИЗА» ТА ВИОКРЕМЛЕННЯ ПРИТАМАННИХ ЇЇ ОСОБЛИВОСТЕЙ**Топій І.І. к.е.н.****Кондрат І.Ю. к.е.н.***Національний університет «Львівська політехніка»*

У статті проаналізовано підходи вітчизняних та зарубіжних дослідників до трактування поняття «криза». На основі виділених притаманних розглянутим підходам переваг та недоліків запропоновано авторський підхід до трактування цього поняття. Глибокий аналіз літературних джерел, а також власні дослідження дозволили сформуванню узагальненої класифікації типів криз, які можуть виникати як на макrorівні, так і на рівні окремої господарської одиниці. У роботі досліджено та наведено перелік зовнішніх та внутрішніх факторів кризи та на їх основі запропонувати перелік її можливих стадій.

Ключові слова: криза, особливості, чинники, типи, стадії.

In the article the essence of “crisis” definition proposed by domestic and foreign scientists is analysed. On the basis of the selected inherent approaches’ advantages and disadvantages “crisis” definition is offered by the author. Detailed literature sources analysis as well as personal researches allowed to develop a generalized classification of crises types which can occur both on macrolevel and organizational level. The list of external and internal crisis factors is investigated and cited in the article. On the basis of the latter the list of possible crisis stages is proposed.

Keywords: Crisis, features, factors, types, stages.

Актуальність проблеми З переходом України до ринкових умов господарювання істотно змінилися умови функціонування вітчизняних підприємств. «Жорстка» та некерована конкурентна боротьба на ринку, з одного боку, невизначеність та недосконалість чинного законодавства з іншого, стали причинами все частішого зіткнення підприємств із кризовими явищами. Кризові явища на підприємствах, найчастіше, проявляються у розбалансованості їх грошових потоків, погіршенні фінансових результатів діяльності, зниженні рівня конкурентних переваг, втраті набутих ринкових позицій, неплатоспроможності та банкрутстві. Найбільшого загострення ситуація набула наприкінці 2008 року на по-

чатку 2009 року, коли країну охопила світова фінансова та економічна криза, і наслідки котрої не усунуто до сьогодні. Відповідно до зазначеного, обрана тема дослідження є надзвичайно актуальною [1].

Аналіз останніх наукових досліджень. Упродовж останніх років проблемам виникнення та розвитку кризи приділяється велика увага з боку зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів. Вагомий внесок у вирішення досліджуваної проблеми серед вітчизняних науковців зробили такі, як О. Василенко, А. Грязнова, Л. Лігоненко, І. Бланк, А. Чернявський, О. Терещенко, І. Алексєєв, О. Кузьмін, О. Мороз, О. Мельник, А. Чухно та багато інших. Серед зарубіжних науковців, дослідження котрих стали істотним внеском у вирішенні розглянутої проблеми, варто відзначити таких, як Дж.М. Кейнс, Й. Шумпетер, М. Фрідмен, М. Кондратєв, К. Рейнхарт, Г. Хаберлер, Г. Хульсман, Р. Вальдес та інші. Незважаючи на зростаючий інтерес науковців до розглянутої проблеми, багато питань залишаються невирішеними та потребують подальших досліджень. На наш погляд, відсутність однозначного підходу науковців до трактування поняття «криза» та стадій її протікання є першочерговою причиною гальмування розвитку антикризового управління на вітчизняних підприємствах, їх кризового стану та банкрутства. Відповідно на вирішення цієї проблеми спрямоване дане дослідження.

Метою роботи є уточнення поняття «криза», визначення притаманних їй особливостей, чинників, типів та стадій виникнення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Термін «криза» має грецьке походження і дослівно перекладається як «перелом» [3, с. 8]. Сучасне визначення цього поняття представлено у словнику Вебстера, який трактує її як «поворотна крапка до кращого або до гіршого», як період у діяльності, що вимагає прийняття адекватного рішення. Таке трактування кризи є більш прийнятним для макрорівня. Що стосується кризи на макрорівні – рівні конкретної господарської одиниці, то сьогодні сформувалося безліч підходів авторів, кожен з яких трактує це поняття по-своєму. Найбільш поширені підходи науковців до визначення поняття «криза», а також авторський підхід наведено у таблиці 1.

Детальний аналіз наведених вище підходів дозволив виявити ряд притаманних їм недоліків, серед яких такі:

- *Підхід порушеної рівноваги.* Кризові явища не завжди проявляться

у відхиленні фактичних показників діяльності від запланованих. Дуже часто підприємство, яке успішно розвивається у порівнянні із підприємствами – конкурентами є недієздатним. Тому фактичні показники діяльності підприємства варто порівнювати не лише із запланованими, але й нормативними та середньогалузевими.

Таблиця 1. Підходи авторів до визначення поняття «криза»¹

Автори	Найменування підходів	Характеристика підходів
1	2	3
О. Стрекалов, Є. Зарипов, В. Король, А. Крутік, З. Холод, А. Штангрет, О. Копилук, З. Шершньова, Л. Лігоненко.	Порушеної рівноваги	Криза – порушення рівноваги у діяльності підприємства, що характеризується відхиленням фактичних показників діяльності від запланованих.
А. Чернявський, А. Градов, Б. Кузін, С. Бурий, Д. Мацеха, Е. Жарковська, Б. Бродський, А. Єсакова, І. Бредкіна, Ю. Сімах, В. Подольська.	Факторного впливу	Криза – наслідок змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі.
І. Кривов'язюк, Є. Коротков, В. Кошкін, Г. Базаров, С. Беляєв, Л. Белих, К. Херманн, Р. Lagadec.	Випадкового характеру	Криза – непередбачувана надзвичайна ситуація, яка носить загрозу для життєдіяльності підприємства.
В. Василенко, Л. Грінер, Р. Попов, Ch. Rouh-Dufort, T. Pouchant, E. Morin.	Розвитку	Криза – орієнтир у подальшому розвитку підприємства.
І. Топій, І. Кондрат	Комплексний	Криза – переломний період у діяльності підприємства, що характеризується відхиленнями фактичних показників діяльності підприємства від тих, котрі необхідні для його успішного розвитку внаслідок змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі функціонування, який може мати позитивні чи негативні наслідки у перспективі.

¹Примітка. Сформовано та доповнено на підставі джерел [1-8]

- *Підхід факторного впливу.* Не завжди зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємства призводять до його кризового стану, вони можуть мати і позитивні наслідки.
- *Підхід випадкового характеру.* Кризові явища, а особливо ті, що

викликані чинниками внутрішнього середовища підприємства часто є прогнозованими, а тому стверджувати про абсолютно непередбачуваний характер кризи є не зовсім коректним.

- *Підхід розвитку.* Криза не завжди має позитивні наслідки для підприємства, найчастіше вона призводить до діяльності підприємства у порушеному режимі.

Ми не заперечуємо точки зору жодної із груп авторів і вважаємо за необхідне об'єднати їх у ще один підхід – комплексний, який враховуватиме особливості кожного із приведених. Отже, під кризою пропонуємо розуміти переломний період у діяльності підприємства, що характеризується відхиленнями фактичних показників діяльності підприємства від тих, котрі необхідні для його успішного розвитку внаслідок змін у внутрішньому чи зовнішньому середовищі функціонування, який може мати позитивні чи негативні наслідки у перспективі.

Оскільки однією із умов успішного антикризового управління і, відповідно ліквідації кризи є своєчасна та об'єктивна ідентифікація її типу та причин, цьому питанню варто приділити більш детальної уваги. У вітчизняній та зарубіжній літературі існує надзвичайно широка класифікація причин та типів кризи. Глибоке аналізування наукових джерел, присвячених цій проблемі, а також власні дослідження, дозволили виокремити ряд чинників кризи, які ми поділили на ендогенні та екзогенні (табл. 2). Зазначений перелік ендогенних та екзогенних чинників кризи не є остаточним та може бути змінений чи доповнений залежно від виду діяльності конкретного підприємства та ситуації, що склалася.

Визначення сутності та чинників кризи, дозволяють виокремити ряд притаманних їй ознак [3; 9]: загроза для існування бізнесу; нові перспективи у діяльності; високий рівень ризику; швидкий розвиток подій та оперативність у прийнятті рішень; необхідність у застосуванні нестандартного інструментарію управління; короткострокова чи затяжна тривалість; передбачуваний чи непередбачуваний характер.

Результати аналізування літературних джерел, присвячених типології криз [1-13] дозволили запропонувати таку узагальнену їх класифікацію (табл. 3).

Таблиця 2. Чинники кризи на підприємстві¹

Ендогенні		Екзогенні	
Управлінські	Некомпетентність керівників підприємства, неспрацьована адміністративна команда, низький рівень дисциплінованості управлінських кадрів, недовіра до керівництва, нестабільність керівного складу підприємства, переважаюча роль централізованого управління на підприємстві тощо.	Фінансово-економічні	Високий рівень інфляції, спад національного доходу, великий обсяг державного боргу, сповільнення платіжного обороту, неврегульована законодавча база, переважаючий обсяг імпорту продукції, неефективна та некерована політика уряду (партій), низький рівень підтримки вітчизняних товаровиробників з боку держави тощо
Фінансові	Неефективний фінансовий менеджмент на підприємстві, відсутність ефективних методів фінансового аналізу та діагностики кризи, незбалансованість грошових потоків, високий рівень заборгованості підприємства тощо.	Соціальні	Низький рівень платоспроможності населення, низький рівень довіри споживачів до вітчизняного товаровиробника, високий рівень безробіття, орієнтація на іноземного виробника, постійні зміни смаків та уподобань споживачів тощо.
Кадрові	Конфліктність колективу підприємства, недостатній контроль за діяльністю працівників, відсутність ефективних схем мотивації персоналу тощо.	Ринкові	Незбалансованість попиту та пропозиції на ринку, захоплення ринків іноземними товаровиробниками, некерована конкурентна боротьба на ринках, високий рівень ринкової монополізації, нерозвиненість валютного, фондового та страхового ринку тощо.
Виробничі	Застарілість виробничої техніки та технологій, високий рівень зносу ОЗ, низький рівень диверсифікованості продукції, простої у виробничих процесах, висока вартість виробничих ресурсів тощо.		
Маркетингові / збутові	Пасивна рекламна діяльність, втрата основних ринків збуту продукції, неефективна маркетингова та збутова політика, відсутність спеціалістів з маркетингу тощо.		
Інформаційні	Неефективна система комунікацій на підприємстві, застарілість інформаційних технологій, низький рівень поінформованості працівників, незадовільна система збору та опрацювання інформації тощо.		

¹Примітка. Сформовано автором

Таблиця 3. Узагальнена класифікація типів кризи на підприємстві¹

Класифікаційні ознаки	Типи кризи
За масштабом прояву	Загальні, локальні
За масштабами охоплення проблем	Макрокризи, мікрокризи
За структурою відносин у соціально-економічній системі	Економічні, соціальні, технологічні, організаційні, психологічні
За причинами виникнення	Природні, суспільні, екологічні
За можливістю прогнозування	Прогнозовані, не прогнозовані
За способом протікання	Явні, латентні (приховані)
За глибиною протікання	Глибокі (гострі), легкі (м'які)
За періодом протікання	Затяжні, короткочасні
За характером	Циклічні, структурні, модифіковані, комбіновані, перехідні
За ступенем поширення	Глобальна, міжнародна, світова, регіональна, національна, місцева, галузева, підприємства
За країною виникнення	У розвинутих країнах, у країнах, що розвиваються, у країнах з перехідною економікою
За етапами життєвого циклу	Криза росту, стагнація, занепад
За цілями підприємства	Стратегічна криза, криза результатів, криза ліквідності, банкрутство
За агрегованим станом	Криза, зумовлена екзогенними чинниками; криза, зумовлена ендогенними чинниками
За інтенсивністю дії	Сповільнені, інтенсивні, реактивні
За наслідками впливу	Незначні, збиткові, руйнівні
За ступенем керованості	Керовані, некеровані
За причинами виникнення	Невизначеність майбутнього, недолік інформації, особистісні
За сегментацією	Грошові, банківські, кредитні, валютні, фондові, бюджетні, платіжні, інфляційні, інвестиційні, боргові, кризи довіри
За повторюваністю	Разові, перманентні
За кумулятивністю	Одиночні, подвійні
За одночасністю походження	Одиничні, «кризи - близнюки»
За реальністю виникнення	Дійсні, уявні
За ймовірністю виникнення	Малоймовірні, високо ймовірні
За можливістю діагностування	Діагностовано, недіагностовані
За можливістю поборення	Переборні за допомогою внутрішніх сил, переборні за допомогою зовнішніх сил, непереборні
За схожістю	Унікальні, аналогові
За універсальністю	Універсальні, спеціалізовані
За періодом прояву	Минулі (попередні), сучасні (поточні), наступні (майбутні)
За можливістю трансформації	Трансформаційні, не трансформаційні

¹Примітка. Узагальнено автором

Підсумовуючи усе зазначене вище, пропонуємо виокремлювати такі фази (стадії) кризи на підприємстві:

- *Зародження кризи*, характеризується незначним відхиленням окремих показників діяльності підприємства від запланованих, нормативних, середньогалузевих.

- *Розвиток кризи*, характеризується відхиленням більшості показників діяльності підприємства від запланованих, нормативних, середньогалузевих.
- *Пік кризи*, характеризується розбалансованістю грошових потоків підприємства, відхиленням усіх показників діяльності підприємства від запланованих, нормативних, середньогалузевих. Ознакою зазначеної стадії кризи на підприємстві є порушення справи про його банкрутство.

Зазначений вище перелік типів, стадій та чинників кризи на підприємстві, звичайно, не є вичерпним, однак може стати вагомим підґрунтям для розроблення методів її прогнозування та подолання.

Висновки. Криза має постійний характер, а тому одним із шляхів її запобігання є наявність на підприємстві ефективної системи антикризового управління, застосування котрої дозволить не лише ліквідувати кризу з найменшими негативними наслідками, але й попередити про її можливе виникнення та не допустити повторного прояву у майбутньому. Перспективним напрямом подальших досліджень стане розроблення пропозицій стосовно способів оцінювання та подолання запропонованих у статті стадій кризи на підприємстві та їх застосування до конкретного об'єкта дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чорновіл І.А. Сутнісна характеристика кризи підприємства та причини її виникнення / І.А. Чорновіл // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки, 2011. - № 2, Т. 1. – С. 10-13.
2. Штангрет А. Антикризове управління підприємством: [навч. посіб.] / А. Штангрет, О. Копилюк. - К.: Знання, 2007. – 335 с.
3. Шаблиста Л. Механізм подолання збитковості підприємств і забезпечення їх фінансової стійкості / Л. Шаблиста // Фінанси, податки, кредит. – 2008. - №.5. – С. 53-64.
4. Вадвуд В.В. Антикризове управління підприємством як засіб стабілізації його фінансового стану / В.В. Вадвуд, Ю.О. Шевченко-Котенко // Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. - 2010. –№2. - С. 236-239.
5. Смерека С.Б. Теоретико-методологічні засади антикризового управління сфери послуг / С.Б. Смерека // Економічний простір. Збірник наукових праць. - 2008. –№19. - С. 71-81.

6. Мартюшева Л.С. Формування фінансового механізму антикризового управління підприємством / Л.С. Мартюшева, А.Б. Коренева // Вісник економіки транспорту і промисловості. - 2009. –№28. - С. 178-182.
7. Тельнова А.В. Антикризове управління машинобудівним підприємством: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.06.01/ А.В. Тельнова. – Маріуполь. – 2006. – 20 с.
8. Бурій С.А. Антикризове управління та управлінські рішення проблем підприємств малого бізнесу: [монографія] / С.А. Бурій, Д.С. Мацеха. – Хмельницький: ТОВ «Тріада - М», 2006. – 288 с.
9. Beaver W.H., Manegold J. The association between Market-Determined Measured of Systematic Risk: Some Futher Evidence//Journal of Financial and Quantitative Analysis. – 1975. - № 10. – June.- p. 231-284.
10. Перерва П.Г. Антикризовий моніторинг фінансово-економічних показників роботи машинобудівного підприємства / П.Г. Перерва, В.Л. Тovaжнянський // Економіка розвитку. – Х.: ХНЕУ. – 2010. - №2(54). – С. 46-50.
11. Щербань І.О. Теоретичні основи механізму антикризового управління діяльністю посередницьких підприємств / І.О. Щербань // Актуальні проблеми економіки. - 2007. –№4(70). - С. 55-60.
12. Пріб К.А. Сутність та підходи до запровадження антикризового управління фінансами сільськогосподарських підприємств / К.А. Пріб // Економіка АПК. – 2007. –№7. - С. 84-89.
13. Колісник М.К. Антикризове управління виробничо-господарськими структурами у машинобудуванні: [монографія] / М.К. Колісник. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – 208 с.